

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
**ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK**
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XXIII. KÖTET. — 6. SZÁM

HARASZTI GYULA
EMLÉKEZETE

ÍRTA
ANGYAL DÁVID
T. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
1939. ÉVI NOVEMBER 27-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1939

HARASZTI GYULA

EMLÉKEZETE

ÍRTA

ANGYAL DÁVID

T. TAG

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1939

HARASZTI GYULA EMLÉKEZETE.

(1858—1921.)

I.

Kolozsvárt a XVI. és XVII. században a szász és magyar polgárok arányszáma ingadozó volt. Föltehető, hogy nemcsak a költözködés, hanem a magyarosodás is hullámoztatta az arányszámokat. Az átalakulás folyamatát személyesítve látjuk Heltai Gáspárban, aki magát szász anyanyelvűnek vallja. Németül prédikált, de magyarul írt, jó magyar stílusát néha németes fordulatokkal tarkítva. A magyarosodás tovább haladt a következő századokban. 1797-ben I. Ferenc egy kolozsvári küldöttségnek szemére hányta, hogy Kolozsvárt már mindenki magyar, mire a szónok azt felelte, hogy lakik még ott sok német is.¹ A XIX. században Kolozsvár már jó magyar város, noha egyes városrészek és családok nevei a régibb német világra emlékeztettek.

Haraszti Gyulának is, aki 1858. augusztus 25-én született Kolozsvárt, német volt a családneve. Apját Krumpholtz-Hantznak hívták, s a családi hagyomány szerint abból a Krumpholtz nevű nemesi családból származott, mely, mint Nagy Ivánban olvasható, Trencsén megyében élt a XVIII. század végéig. A hatvanas években elhagyta a család a Krumpholtz nevet s egyszerűen Hantznak nevezte magát. Hantz Gyula néven közölte Haraszti első irodalmi kísérleteit, de nemsokára felvette a Haraszti nevet, hogy magyar érzése és neve közt ne maradjon meg a nemzeti különbség.²

¹ Jakab Elek : *Kolozsvár története* III. k. 33. l.

² A trencsénmegyei nemesekből származást Haraszti említi kéziratban maradt önéletrajzában. 1755-ben élt Kolozsvárt egy Krombholtz nevű posztócsináló mester. (Jakab E. id. m. III. 33. l.). Hogy ez a mester őse volt-e Harasztnak, azt nem tudjuk.

Haraszti apja nem volt egészen németvérű, mert anyai ágon székelyektől származott. Felesége, Szöllösi Fanni, magyar volt. De Haraszti Gyulának az anyai ágon volt egy másik indogermán őse is. Boteille Annának hívták. Lyonból menekült a francia forradalom idején Bécsbe s onnan került Erdélybe.

Ha még több árja vér keringett volna is Haraszti ereiben, mégsem nevezhetnők asszimilált magyarnak. Akinek az anyanyelve magyar, aki magyar környezetben töltötte ifjúságát, s törekvéseivel a magyar érzésvilágba kapcsolódott, annak nemzeti érzését nem szükséges kétes világtársa helyezni az «asszimilált» jelző által.

Nem gyöngíti a nemzeti érzés erejét az sem, ha az elődök idegen vérrel becses tulajdonságok szálltak az utódra. Haraszti szellemi munkájának erélyére és irányaira hatottak a német és francia vérrel átszármazott hajlamok, sőt megfigyelhetjük munkáiban a két irány ellenkezését is; de ez örökséget szabatosan meghatározni alig lehetséges, mert, mint Haraszti igen helyesen jegyzi meg egy tanulmányában: «Minden, ami a race-psychologia körébe tartozik, nem áll föltétlenül minden kétségen felül».¹

Haraszti kis gyermek volt, midőn anyja meghalt. Úgy járt, mint Molière. Amikor megírta Molière életrajzát, hősnek hasonló szerencsétlenségét felemlítve, megjegyzi, hogy «az anyának elvesztése a gyermekkorban, egész életünkre kihat.»² Ez önvallomásnak hangzik, pedig Haraszti apja felesége halála után, annak hűgát vette el s a nevelőanya úgy szerette unokaöccsét, mintha édes gyermeke lett volna. De úgy látszik, hogy az anya elvesztése zavaróan hatott gyermeki örömeire. E korai szomorúság árnyékát a férfikor egészséges szellemi munkája s a családi boldogság sem úzték el teljesen kedélyéről.

Testi bajok is növelték borús hangulatát, melyet ártatlan tréfákkal leplezett a külvilág előtt. De a gyermekkorban sebzett lélek egész életén át minden kis érintésre fájósan fölrezdült.

¹ *Tristan és Izolt*. Bud. Szemle, 1902. CX. k. 185. l.

² *Molière élete* I. 64. l.

Már nyolcéves korában a kolozsvári piarista gimnázium tanulója lett. Midőn a VI. osztályt végezte, nem egészen 14 éves korában kijelentette otthon, hogy belép a piarista rendbe.

Nem esett nehezére elhagyni az otthoni viszonyokat, de a világtól elvonult tudós élet boldogsága is csábította. A szerzetesi hivatás is vonzotta, mert lutheránus apja két feleségének buzgó katolikus érzését kímélve, fiát ájtatos katolikusnak neveltette.

Nevelőanyja azonban aggódva látta, hogy a gyermek világgá akar menni. Hiába próbálta lebeszélni szándékáról. A család jó szelleme és gondviselője, Jannek Lajos, állami tisztviselő, Haraszti nagyanynak testvére, helyeselte a kis rokon pályaválasztását, ellátta a szükséges felszereléssel s elkísérte Vácra, ahol Rappensberger Kajetán házfőnök öltöztette be noviciusnak 29-ed magával 1872. Kisasszony ünnepén. A noviciatus vezetője Ruth Nepomuk János, német műveltségű, magyarul gyengén beszélő és szigorúan fegyelmező pap volt. Ez a szigorúság igen rosszul esett az ábrándozó, szabadabb viszonyokhoz szokott gyermekifjúnak. Titkon hazaküldött leveleiben keserű panaszokra fakadt. De a noviciusi év letelte után Kecskemétre került. Itt már jobban érezve magát, letette az első fogadalmat s elvégezte a gimnázium két legfelső osztályát. Az érettségi után mint próbaéves tanár tanított a nagybecskereki, majd a veszprémi gimnáziumokban latint, magyart s még mennyiség-tant is. 1877-ben tizenkilenc éves korában, miután a rend főnöke felmentette az egyszerű fogadalom alól, kilépett a piarista rendből.¹

Nem hitbéli kételyek indították e lépésre. Igaz, hogy az öröklött vallásos buzgalom gyengült az évek folyamán, de azért mindvégig jó katolikus maradt. A kritikai irodalomban is a konzervatív katolikus írókhoz vonzódott.

¹ A fentiekben felhasználtuk néhai Haraszti Károly tanárnak bátyjáról írt életrajzi vázlatát, továbbá a dr. Balanyi György, egyetemi tanár és gimn. igazgató úr által szíves készséggel rendelkezésemre bocsátott adatokat, s végül Haraszti Gyula önéletrajzi töredékét.

Fantáziáját azonban élete e válságos korában költői képek és szenvedélyek izgatták. Mindjobban belémerült a költészet, különösen a dráma tanulmányába. Nagyon szerette a színházat s az egykorú irodalom kérdéseire is hozzá akart szólni, változatosabb benyomásokra vágyódott s bár szerepelni nem kívánt, hallotta a világi élet gondjainak és örömeinek hívogatását.

Midőn azután kilépett a világba, a gondokban több része volt, mint az örömeiben. Atyja nem támogatta, nevelőnője csak titokban segíthette. Az a jólelkű rokon, ki Vácra kísérte, úgy szétosztotta csekély jövedelmét, hogy Harasztinak abból semmi sem maradt. A maga erejére utalt ifjú újságokba irogatott s nevelőséget vállalt, hogy befejezhesse tanulmányait. A budapesti egyetemen hallgatott irodalmi tárgyakat, de hallgatott előadásokat Bécsben s Kolozsvárt is. 1883-ban kinevezték a nagykállói reáliskolához helyettes tanárnak. Tanított azután magyart, németet és franciát a nagyváradi, a kassai, majd a budapesti VI. kerületi reáliskolában. 1895-ben kinevezték a kolozsvári egyetemen a francia nyelv és irodalom tanárának, majd 1909 őszén ugyane tanszékre nevezték ki a budapesti egyetemen.

Igen lelkiismeretes, tárgyaiban tájékozott és a tanítás módszerét megfontoló középiskolai tanár volt; bizonyítják ezt pedagógiai dolgozatai, melyek a *Tanáregyesületi Közönyben* és az iskolai Értesítőben jelentek meg. Egyetemi tanári munkásságát egyik jeles tanítványa, Hankiss János tanár így jellemzi: «Bár sokszor küzdött az alattomos betegséggel, mely halálát okozta, fáradtságot nem ismert, mikor hallgatói továbbképzéséről volt szó. Magánéletét egészen átjárta, megtöltötte hivatalos missziója. Szigorú, de jóságos kritikus volt. Egyetemi előadásaira a legalaposabb, a legszélesebb apparátussal vonult fel s megérezte annak a lehetőségét, hogy a magyar tudós eredeti, itt-ott döntő szót mondjon a francia irodalom vagy nyelvészet kérdéseiről. Nemcsak utakat tört mindenfelé amerre érdemes volt, hanem a legtöbb úton emelt fővel, erőteljes léptekkel haladt is egy darabot. Utána tanítványai bizvást léphettek minden ösvényre.» Egyetemi tanári pályáját Eckhardt Sándor is szépen s meleg szavakkal

jellemzi.¹ Haraszti tehát kivívta az egyetemi tanári pálya legszebb jutalmát, a hozzáértő tanítványok hálás elismerését.

II.

A tanári katedrához inkább kötelességérzete csatolta, de egészen otthon csak az íróasztal mellett érezte magát. A fiatal tanár első irodalmi közleményei a népnyelvhasználatokra vonatkoznak. Korán felébredt fogékonysága a nép nyelvének, költészetének s szokásainak ismerete iránt. Közölt népmeséket, karácsonyi misztériumokat, románcokat s találós meséket. Fejtegetésekkel és kritikai hasonlításokkal is kísérte közleményeit. Hatott reá ez irányban a Kisfaludy-Társaság és a Magyar Nyelvőr gyűjtése s leginkább a szerény, de buzgó és a népköltészet irodalmában igen jártas Abafi Lajosnak példája. A fiatal kutatónak nem vehetjük rossz néven, ha néha túlbecsüli közleménye értékét. De általában nincs elfogulva e közlemények iránt. Mikor 18 éves korában közli a «Megöltek egy legényt» kezdetű néprománcnak két változatát, megjegyzi, hogy egyik változatot sem mondhatni igen becsesnek, noha jobbak az addig ismerteknél.² Kiválóan érdekelték a néphagyományokban a magyar mitológiai nyomok. Figyelemreméltó tárcákat írt az *Ellenőrbe* a Garabonciás diákról, a ludvéréről és tüzes emberről. Ez apróságokkal nem akart büszkélkedni, de mégis bizonyos értéket tulajdonított nekik, hivatkozva Kazinczy e soraira: Ki várakat épít, a legapróbb szegnek tudja, mi haszna vagyon.³

A népiesnek, a természetesnek s az eredetinek ez a szeretete vezérli Harasztit kritikai és irodalomtörténeti munkáiban is. Már mint a kecskeméti gimnázium VIII. osztálybeli tanulója, két arany pályadíjat nyert Arany *Családi köréről* írt dolgozatával. Első megjelent irodalomtörténeti munkáját tizenhét éves korában írta. Címe: *Költé-*

¹ Hankiss tanár úr kérésére írta e szép jellemrajzot. Fogadja érte ezúton is köszönetemet. Eckhardt Sándor Harasztiról. Egyetemes Philolog. Közlöny. 1921. évfolyam.

² *Hölgyfutár*. Kolozsvár, 1876.

³ *Ellenőr* 1877. július 7., 17.

*szetünk története.*¹ Egy jámborlelkű ifjú hazafias, szorgalmas munkája. Kritikai szenvedélye ekkor még szunnyadozott. Híven, engedelmesen bámul minden kiválóságot. *Zalán futását* olyan eposznak mondja, «melyet felülmulva a világirodalomban, még ha Homért vesszük is, sem találunk». De figyelemre méltó a naív ifjúban az, hogy nem marad szűk körben, hanem az egész magyar irodalmat áttekinti a mondák korától egészen a maga koráig.

Az első kísérlet után két évvel Haraszti már a hagyományos irodalomtörténeti felfogást ostromló, önálló kritikusként mutatkozik az *Új népies irány* (1878) című munkájában. Azok a belső küzdelmek, melyek a szerzetesrendből való kilépésre készítették, megérelelték lelkét s a másoktól átvett kritikai megállapítások éles vizsgálatára ingerelték.

Könyvének fő gondolata az, hogy Révaitól Kazinczyig több jeles magyar író az irodalomtörténet külön csoportokba osztott, átmenetieknek, önállóknak, ingadozóknak nevezve őket, pedig azok összetartoznak s irányuk nem egyéb, mint a Faludi-Amadé költészet folytatása. Nem a debreceni költői kör kezdte ezt az új népies irányt; Verseghy, Bacsányi, Szentjóni Szabó, Dayka megelézték a debreceni kört. Ennek a gondolatnak Haraszti nagy súlyt tulajdonít. Horváth János, a *Magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* című igen szép és nagybecsű könyvében kiemeli, hogy egész sereg irodalomtörténetünkben alig emlegetett, összetartozó csoportként pedig nem méltatott énekszerző követi Faludit és hozzáteszi, hogy összetartozásukat leginkább Haraszti Gyula érezte az *Új népies irány* című könyvében.

Ez alapgondolat nem az egyedüli érdeme a könyvnek. Egy egész sor író vonul fel benne. Révai, Ráday, Földi János, Horváth Ádám, Bacsányi, Verseghy, Szentjóni Szabó, Dayka, Fazekas s mások is megjelennek előttünk a «Körkép»-ben, amint Haraszti nevezi a sorozatot, s nem is unjuk meg a felvonulást, mert nem halvány árnyakat látunk, hanem érdekes egyéniségeket. Kazinczyt is említi, mert őt is érintette a népies irány. De bármennyire méltatja lángoló buzgalmát,

¹ A nagybecskereki k. r. algimnázium értesítője 1875/6.

nem bír felmelegedni iránta. Nem szerette a nyelvújítást, nem látott abban természetes fejlődést, valamint nem bírta elhallgatni Kazinczy stílusában és vezéri eljárásában a természetes egyszerűség hiányát. Ellenben Kármán Józsefről azt hitte, hogy ha nem hal el oly fiatalon, hamarabb vezetne volna a magyar költészetet az aranykorba mint a Kazinczy által megindított mozgalom. Szinte rajongott Kármánért, a gondolatokban gazdag és természetesen szabatos íróért. Még érzelgős regényének eredetiségét is sokra becsülte, noha kijelölte abban Goethe hatásának némely nyomát.¹

Felfogását Kazinczyról és Kármánról a maga különöségében a népiesnek nagyrabecsülése sugallta. Természetes tehát, hogy a népszínmű nagyon érdekelte. A magyar népszínmű történetét ismertette az *Ellenőrben* 1878-ban. Szigligeti *Csikósát* nevezte az első tulajdonképi népszínműnek, és mikor Szigligeti mesterkéltté lett, Tóth Ede *Falu rossza*, melyet, mint írja, «májusi szellő, mezei virágillat» hatott át, új korszakot látszott nyitni. De a tehetségtelen utánczók nem bírták folytatni a szép kezdeményt. Az akkor új népszínháztól várta Haraszti a magyar népszínmű egészséges továbbfejlesztését.

Zrínyivel, a költővel is foglalkozott ekkor igen alaposan és nagy szeretettel, hiszen megjegyzi, hogy az akkori népköltészet bizonyos mértékben hatott Zrínyire.² Ez a megfigyelés fokozta Harasztiiban a csodálatot Zrínyi közéleti és költői érdemei iránt.

A gondos tanulmányok szerzője, a lelkiismeretes tanár a nyolcvanas évek elején Kolozsvárt újságíró lett. Belépett a *Kelet*, majd megújult alakjában *Kolozsvári Közlöny* nevű hírlap szerkesztőségébe főmunkatársként. E Békéssytől jól szerkesztett politikai lap a Tisza-kormány politikáját védelmezte. Haraszti jól érezte magát e politikai légkörben. Szívvel-lélekkel helyeselte a 67-es alap védelmét, a közjogi ellenzékek kábító izgatása nem zavarta meggyőződését. De politikáról

¹ Kármán József. (Halász Ignác könyvének méltatása). *Figyelő*, 1878.

² Bodnár Zsigmond: *Havi Szemle*, 1878. I. k.

nem akart írni. Neki is, mint Faustban az Auerbach-pince vendégének, csúf dal volt a politikai dal. Ellenben költészetéről és színházról sokat írt lapjába. Ő volt a kolozsvári hírlapnak színi kritikusa másfél éven át. A kolozsvári színház nem volt közönséges vidéki intézet. 1881-ben már hatvan éve múlt annak, hogy megnyílt Erdély fővárosában az első magyar nemzeti színház. A színház válogatott műsora, színészeinek játéka egy kényes ízlésű, előkelő közönség tetszését óhajtották kivívni. Haraszti nagy kedvvel és nem kisebb irodalmi műveltséggel bátran és okosan bírálta a drámákat és a színészeket. Sőt a színésznőket is, ami kivált ifjú kritikusan nem közönséges bátorság. De örült, ha nem kellett ócsárolnia. Két jeles színésznek, Szacsvaýnak és Gabányinak legelső méltatói közé tartozott. Sokat foglalkozott Gabányival, akinek genialis játékát Dandinben, a Fösvényben és a Botcsinálta Doktorban nagyon dicsérte. *Molière Életrajzában* írta: «A kiváló tehetségű magyar Molière-színész, Gabányi Árpádnak genialis ötlete ahogyan e sorok írója valamikor Kolozsvárt látta tőle befejezni Dandin szerepét, kétségkívül a legfigyelemreméltóbb dolgok egyike, miket a Molière-színészet kritikájában találhatunk».¹ Kolozsvárt is ilyen hangon írt Haraszti Gabányiról, akit e dicséretnek igen meghatóttak, úgyhogy élete vége felé is nagy elismeréssel beszélt az ő kolozsvári kritikusa megfigyelő tehetségéről.²

Gabányi ítélete nem volt elfogult. Haraszti valóban hű képet tudott rajzolni színészi alkotásokról. A múlt század kilencvenes éveiben sokan gyönyörködtünk Budapesten Duse Eleonora művészetében. Csodáltuk, hogy mily szemléltetően bírta kifejezni a legbonyolultabb lelkiállapotokat taglejtéseivel, gyorsan változó arcvonásaival és a legkülönbözőbb indulatokhoz illő hangjával. Ha játszott, nem hatást vadászó színésznőt, hanem valóban küszködő, szenvedő, vagy kacagó nőt láttunk a színpadon. Haraszti az 1894-i *Budapesti Szemlében* tanulmányt írt róla, melyet Péterfy biztatására

¹ Haraszti: *Molière élete* II. 256. l.

² Ezt néhai Haraszti Károly írja már említett életrajzi töredékében.

kibővített s e bővebb formában jelent az meg külön az *Olcso Könyvtárban*. Haraszti, a maga megfigyelései és nagynevű európai kritikusok nyilatkozatai alapján, találóan jellemzi Dusét. Amint leírja játékát *Odette*-ben, *Fedorában*, vagy a *Kaméliás hölgyben*, szinte újra átéljük a felejthetetlen színházi esték művészi örömeit. A nagy színészi alkotások irodalmi újjáépítése nehéz feladat, kevesen oldották azt meg nálunk oly szép sikerrel, mint Haraszti.

A *Kolozsvári Közlöny* szerkesztőségében együtt dolgozott Haraszti Petelei Istvánnal, aki azóta bizalmas barátja lett. A baráti érzés iránt könnyen felhevülő fogékonyság élt Haraszti lelkében, úgy, hogy e tekintetben emlékeztetett néha Gleim, vagy Kazinczy korára. De ő őszintén ragaszkodott barátaihoz minden hiú szépelgés nélkül, távolról sem gondolva érdekszövevény keresésére. Férfi korában elvagyódott Kolozsvárról, mert azok a barátai, akikhez leginkább vonzódott, Budapesten éltek. Peteleit, a tehetséges elbeszélőt, aki orosz írók hatása alatt a komor valóságot akarta festeni, de tulajdonkép meséket mondott költői álmokba merülve, Haraszti nagyon megszerette.¹ Ajánlotta munkáit a kolozsvári lapban a közönség figyelmébe. Petelei Haraszti tanácsát gyakran kikérte, s néha igazodott is utána. Halála után Haraszti megemlékezett róla a *Budapesti Szemlében*, azt jósolva, hogy Petelei «testi elmúlását irodalmi feltámadás fogja kísérni.»² Az irodalomtörténet valóban méltatja Petelei érdemeit — s talán olvasóinak száma is gyarapodni fog, hiszen igen eleven, néha szinte drámai erejű székely életképei leköthetnék a figyelmet, kivált amióta a székely föld oly messze esett tőlünk.

Az újságírás közben Haraszti Arany Jánosról és Madách Imréről két nagyobb tanulmányt írt. Az első tanulmányról Ricdl Frigyes jól ismert könyvében azt írja, hogy «összefoglaló nagyobb tanulmány Aranyról a 60-as, 70-es években nem jelent meg, ami igen feltűnő. E hosszú szünet után a

¹ L. Péterfy remek cikkét Peteleiről (*Bud. Szemle*. 1893. 76. k. 458. l.).

² *Budapesti Szemle* 141. k. 297. l.

kezdemény érdeme Haraszti Gyuláé, aki 1882-ben közölt beható, összefoglaló esszayt Aranyról». Az esszay tartalmáról Riedl nem nyilatkozik. Nem helyeselhette, hogy Haraszti úgy beszél Arany eposzairól, mintha nem költői ihletnek, hanem «józan kombinálgatásnak» köszönhetnők azokat. Ez az ítélet abból a romantikusokra visszavezethető felfogásból keletkezett, hogy az igazi költői ihlet öntudatlanul teremt. Bizonyos magyar írói körök szerették ezt a felfogást hirdetni, talán azért, hogy józanságuk hiánya a költői ihlet színében tűnjék fel. Ez az eltorzított romantika a hazai nagyságokat kissé lenézte, a világirodalmi nagyságok dicsőségét nagy önérzettel hirdetve. Az ifjú Harasztit némileg érintette egy ilyen írói kör hatása, különben is a maga népies, mesterkéletlen őszinteséget s ősi közvetlenséget hirdető iránya szintén romantikus hagyományokban gyökerezett. De Haraszti őszintén beszélt, nem akart lázadozni tekintélyek ellen. Dícséri Arany proteusi változatosságát természeti képeiben, és lelkesedik *Bolond Istókért*. E költemény lirizmus, byroni csapongása s eredeti humora kissé felejtették Harasztival Tennysont, akinek bájos költészete annyira elbűvölte, hogy reá hivatkozva, kicsinyelte Arany epikáját. Madáchról szóló tanulmánya egyenletesebb, higgadtabb. Értékét eléggé jellemezzük, ha arria mutatunk, hogy Voinovich Géza kitűnő Madách-könyvében komoly figyelemre méltatta s elismerte néhány észrevételének finomságát.

Még a két tanulmány megjelenése előtt írta könyvét Csokonairól, alig 22 éves korában. Hogy Kazinczy és Kölcsey igazságtalanok voltak Csokonai iránt, azt már Szalay László megírta 1829-ben. Szalay kijelenti, hogy Csokonait csak az új filológiai tekintetek kárhoztatták. Csokonai, úgymond, az irodalom egén hatalmas tünemény. Kölcseynek nem lett volna szabad Csokonait úgy elítélni, mint Schiller elítélte Bürgert. Csokonai népiesebb, mint Bürger és tisztán a magyar valóságból meríti népiességét.¹

A 16 éves Szalaynak e meglepően érett ítélete útját

¹ L. erről *Szalay László emlékezete* című munkámat, Budapest, 1914. (Akad. Emlékbeszédek XVI. 11.).

egyengette Csokonai nagy költői hírneve általános elismerésének. Mások folytatták Szalay kezdeményét.

Haraszi ez úton tovább haladva, igen hasznos munkát végzett, midőn megírta Csokonai életrajzát. Fiatal lelkesedéssel méltatja költőjét. Ismerteti korát, dicsőíti dalait és elégiáit, szépen elemzi leíró művészetét. Salamon Ferenc tanulmányát felhasználva, újat is tud mondani Csokonai komikai tehetségéről. Néha hibáztatja, ha szükségét érzi, de általában kijelenti, hogy Csokonai a XVIII. század legnagyobb magyar költője. Haraszi szerette Csokonait, mivel, Szalay szavai szerint, tisztán a magyar valóságból merítette népiességét s mivel részvétet érzett a költő életének «szomorú regénye iránt». Szerette Csokonaiban a jobbágyság sanyarú sorsán érzett szánalmat, mely különösen a *Béka-egérharcban* a léha s gőgös urak ostromozására készíti. Szerette Csokonaiban a költői ér folytonos csörgedezését, vagy sugárba szökkenését. Jól mondotta a költő önmagáról: «Belsőm hasonlít a tavaszhoz, mely mikor borongós is, játszik és teremt». Szerette Csokonaiban a magyarosság és az európai műveltség szoros egységét. «Örülök annak, — írja Csokonai — hogy magyar-nak születtem, egy nádasházba szorult kozmopolita». Kozmopolita nem érzés, hanem műveltség tekintetében, noha nádasházba szorult. A *Reményhez* költője vádolja a csalfa égi tüneményt, hogy kertjét nárciszokkal tele ülteté. A képet háza tájékaról vette, mert szerette a nádasházhoz tartozó virágos kertet, amint életrajzírója is hasonló környezetben érezte magát boldognak. Az igaz szeretettel írt életrajz közleményei s egyes fejtegetései miatt több mint félszázad múltán sem avult el.

Haraszi később is foglalkozott Csokonaival. Kimutatta Kotzebuenak némi hatását Csokonai egy drámájára. Majd Beöthy *Képes Irodalomtörténetében* egy tartalomra és formára egyaránt kiváló essayben jellemezte kedves költőjét.

III.

Haraszi már 12 éves korában kezdett otthon franciául tanulni, az ő nagy jótevője, Jannek Lajos költészen. Mint

budapesti egyetemi hallgató majdnem naponként érintkezett Saissy Amadé francia docenssel. Munkatársa lett a Saissy szerkesztésében megjelent *Gazette de Hongrie*-nak. Így volt alkalma magát a francia beszédben és fogalmazásban tökéletesíteni. Mint középiskolai tanár 31 éves korában szabadságot kapott, hogy Párizsban folytathassa francia tanulmányait. Itt hallgatta Gaston Parist és Brunetière-t. A legmélyebben Faguet Emil hatott rá, a francia akadémia tagja. Tetszett neki Faguet konzervatív világnézete s állásfoglalása a laza erkölcsű irodalom ellen, úgyszintén lélektani mélysége, s az a határvonal, melyet élesen szokott megvonni az írók érzése és művészete közt. Faguet-nek is tetszett a francia és egyáltalán a nyugati irodalmakban annyira jártas magyar tanítványa. Így azután joggal ajánlhatta Haraszti Faguet-nak Corneille-ről írt könyvét e szavakkal: «Faguet Emil úrnak tanítványi és baráti hálával».

Haraszti magyarra fordította Faguet könyvét, a XVIII. századról. E fordítás gondosságát jellemzi az a körülmény, hogy Haraszti kijavította az eredetinek tizenöt kiadásban következetesen ismétlődő sajtóhibáit. A szerző elismerte Haraszti javításainak helyességét.

Így az «a néhány csepp francia vér, mely ereiben folydogált», mint maga szerette emlegetni, továbbá egyetemi tanári hivatása s a francia kritikusok részéről tapasztalt jóindulat egészen a francia kultúra tanulmányához kapcsolták, körülbelül 24 éves kora óta, noha német eredetének hatása is meglátszik irodalmi nézetein. Egy 46 éves korában írt tanulmányában a «csodálatos germán faj hatalmas irodalmáról» beszél. Arról az irodalomról, melynek kutatását élete egyik nagy feladatának tekintette, nem igen beszél ilyen szép jelzőkkel.¹

Pedig komolyan vette azt a nagy feladatot. Első francia irodalomtörténeti könyve a *naturalista regényről* szól, és pedig különösen a francia naturalista regényről. Azt hirdeti, hogy

¹ A néhány csepp francia vérről l. *En glanant chez La Fontaine*. 1922. 4. l.; a germán fajról l. *A francia népköltészetéről* c. értekezését, Erdélyi Múzeum 1896. 203. l.

Zola és előzői, vagy szellemi rokonai nem az emberi lelket rajzolják, hanem a testi élet ösztöneit, s a rútnak, a szennyesnek ábrázolásában telik kedvök. Mennyivel lélekemelőbb Eliot György realizmusában az emberi szív örvényeinek rajza, mint Zola naturalizmusa, mely az embert «megundorítja az élettől és önmagától». Haraszti 24 éves korában fogott e könyv írásához¹ s így nem csoda, hogy megbotránkozása messze ragadja. Nem eléggé igazságos Stendhal, Balzac és Daudet iránt. Bár inkább a tárgyról szóló nagy irodalomra támaszkodik, semmint saját benyomásaira, egyes részletekben mégis eredetinek mutatkozik.²

A könyvnek sok tekintetben jó hatása volt a magyar közönségre. Olyan ellentétes ízlésű írók, mint Gyulai Pál és Jókai Mór, dicsérték Haraszti könyvét.³

Érettebb korában Haraszti nyugodtabban ítélkezett francia regényírókról. *A naturalista regényről* írva, Hugo Viktort a mindenkép kárhóztatott Zola vérrokonának nevezte. Később Ambrus Zoltán és Voinovich Géza *Klasszikus Regénytár*ában Hugo Viktor *Nyomorultjairól* jól átgondolt, szép esszét írt, méltatva Hugo emberszeretetét, leíró művészetét, s végletes szenvedélyeket vagy meglepő helyzeteket rajzoló fantáziája hatalmát.

A naturalista regény bírálatánál kedvesebb feladatot vállalt Haraszti, midőn a Kisfaludy-Társaság megbízta Molière életrajzának megírásával. A Társaság ekkor már kiadta Molière színműveit magyar fordításban, most azután a magyar színpadon gyakran tolmácsolt költőnek magyar írótól származó életrajzával akarta teljessé tenni a kegyelet művét.

Haraszti már mint kolozsvári színi bíráló sokat foglalkozott Molière-rel. Felújítva tehát régi benyomásait és kiter-

¹ *A naturalista regényről*. 1886. De 1882-ben fogott a könyv írásához.

² L. Péterfy bírálatát. *Budapesti Szemle* 1887. LII. Haraszti felelni akart a bírálatra, de Gyulai lebeszélte szándékáról. A bírálat nem zavarta meg a szerzőt és a bíráló barátságát.

³ Jókai egy hírlapi közleményben nyilatkozott róla, Gyulai dicséretét Péterfy írta meg Harasztinak.

jesztve kutatásait, örömmel járt el megbízatásában. Kétkötetes Molière-életrajzát oly illetékes bírálók, mint Szász Károly és Bayer, József meleg elismeréssel ajánlották a kiadásra. Az életrajz a szaktudósnak és a művelt olvasónak egyaránt sokat nyújtott. Haraszti alaposan átvizsgálta mindent, amit 1897-ig Molière-ről írtak, s érett ítélettel válogatott a különböző vélemények közt. Hogy mit tekintett munkájában egyéninek, azt a *Revue d'Histoire Littéraire*-ben előadta egy két levélre terjedő jelentésben.¹ Elmondja abban, hogy Molière nem volt az a hallgatag, sokat szenvedett és csalódott, lelke mélyéig szomorú költő, mint aminőnek St. Beuve óta jellemezték. Haraszti szerint Molière komoly, de életrelvő, az akadályokkal bátran küzdő, vidám társaságban szívesen mulató s nem igen gyöngéden szeretkező ember volt. Nem hirdette a természet vallását, nem volt előkészítője a XVIII. század hitetlenségének, mint némelyek mondják. Magasabb erkölcsi problémákkal nem törődött, a bourgeois józan közepszerét állítja szembe az emberi gyöngeségekkel. Egy szellemes kritikus Molière vígjátékait komoly drámának nevezi, majdnem tragédiáknak. Igaz, hogy a komolyan szatirikus Molière néha tragikusoknak látszó bonyodalmakba bocsátkozik, de azok gyorsan átvágnak a komikumba. Molière, noha komolyan szeretné javítani a gyarlóságokat, mégis inkább mulattatni akarja közönségét, s maga is jól mulat. Nem veti meg a vaskos komikumot sem, nem mér mindig nemes zamatú bort, gyakran igen erőset, de az mindig tiszta és természetes.

Így ismerteti Haraszti a franciák előtt magyar könyvének tartalmát, mélyreható lélektani s esztétikai különböztetésekkel támogatva példáit. De vajjon St. Beuve megnyugodott volna-e Haraszti ellenvetéseiben? St. Beuve azt mondja, hogy Molière szívében szomorú volt, szomorúbb, mint Pascal, kit annyira melancholikusnak képzelünk.² St. Beuve bizonyára azt hitte, hogy a költő, aki néha nagyokat kacagva, máskor alig észrevehető mosollyal fedi fel az emberek gyarlóságait vagy romlottságát, bizonyára búsult lélek-

¹ 1897. IV. Année 292. 1. ² *Port Royal* III. 273—275.

kel, de hiába kereste az emberi társadalomban azt a szigetet, hol a nyíltszívű, a hazugságot gyűlölő ember becsülettel és szabadon élhessen. Az ő Alceste-je keserű csalódások után keresi ezt a boldog szigetet. Igaz, hogy az okos Philinte az étellel való megalkuvást ajánlja embergyűlölő barátjának, aminthogy Molière szelleme is felül bírt emelkedni csüggesztő érzésein, de azért Alceste keserűségét Molière átérezte, mielőtt művészi alakítással könnyített a szívére nehezedett érzéseken.

Bárhogy fogjuk is fel Molière egyéniségét, Haraszti jellemrajza értékét nem veszi el. Érthető, hogy a legkiválóbb francia irodalomtörténeti szemle érdemesnek vélte azt bemutatni a francia közönségnek.

A Kisfaludy-Társaság ezután megbízta Harasztit, hogy az általa kiadott *Anthologia a XIX. század francia lírájából* című kétkötetes gyűjtemény bevezetésül írja meg a XIX. századi francia líra történetét. Haraszti az antológia költeményeinek kiválogatásában is segített a Társaságnak s felvilágosító jegyzeteket írt a költemények szerzőiről. A gyűjtemény jól van megválogatva. A sok jeles fordítás közt különösen feltűnnek a parnasszusi költők, akiket Vargha Gyula nagy szeretettel s ritka művészettel szólaltat meg magyarul.

Haraszti a Bevezetésnek szánt, de önállóvá lett kötetben az egész francia líra történetét adja elő a népdaltól Verlaine-ig, különös tekintettel a XIX. századra. Élénk érdeklődéssel vizsgálja a költők lelki életét és találó vonásokkal jellemzi alkotásuk módját. Nem általánosságban jellemez, hanem elemzi a legkiválóbb költeményeket. Szép példáját adja önállóságának egyebek közt a Béranger-ről szóló fejezetben. Megvédi Béranger-t az akkori francia kritika kicsinylésével szemben, de azt a dicsfényt is halványítja, melyet a mi irodalmi közvéleményünk vont Béranger neve köré. Ily külön összefoglaló és teljes áttekintést más irodalmakban is ritkán olvashatunk a francia líra fejlődéséről. Annál feltűnőbb, hogy Haraszti összefoglalása végén mintha megbánná azt, amit a XIX. század francia lírájának zengzetességéről, gyöngéden árnyalt érzelmességének s festői színeinek gazdagságáról mondott, a német Lied egyszerű hangjá-

nak, őszinte közvetlenségének hiányát sajnálattal veszi észre Chénier, Lamartine, De Vigny, Hugo és Musset halhatatlan költeményeiben.

Nem kutatjuk, hogy lehet-e a hatás mélységében e költemények fölé helyezni az egyszerű dalt, azt sem kérjük, vajjon az a népies s kiválóan szép szerelmi dal, melyet Alceste oly nagyon dicsőít a mesterkéltszettekkel szemben, elszigetelt jelenség-e a francia irodalomban. Csak azt akarjuk kiemelni, hogy a francia és a német rokonérzés bizonyos küzdésben voltak Haraszti lelkében még férfikorában is.

Harasztit a monografikus tárgyalás céljából a francia drámával kapcsolatos kérdések jobban érdekelték mint a líra fejlődése. Igen alaposan készült a francia dráma történetének megírására. Ez előkészületből alakult ki a Molière-életrajz, mely érdekességét még ma sem veszítette el. A dráma történetével kapcsolatos Haraszti akadémiai székfoglalója, melynek címe: *A renaissance francia színiköltészete és a szín-szerűség* (1904).

Ez értekezésben cáfolja Rigalnak, a francia drámatörténet specialistájának azt a felfogását, hogy nemzetének XVI. századi tragédiája nem volt színszerű, inkább csak könyvdrámának nevezhető. E felfogáshoz Brunetière is csatlakozott. Haraszti ellenben kimutatni igyekszik, hogy a renaissance korának tragédiája, mely a nagy klasszikus tragédiák csirájának tekinthető, nem volt könyvdráma, hanem a színpad számára írták. Haraszti a magyar tanulmány tartalmát bőven ismertette a *Revue d'histoire littéraire*-ben. Rigal ez ismertetést komoly figyelmére méltatta, s bár nem fogadta el okfejtését, igen behatóan foglalkozott vele a *Revue* következő számának élén.

A renaissance korának kezdetleges színpadjáról a klasszikus tragédia első virágkorába vezet a *Corneille és kora* című monográfia (1906). Haraszti vagy 19 évvel e könyvének megírása előtt nem nagy tisztelettel beszélt a francia klasszikus drámáról. «Corneille vagy Racine tragédiáiban — írta akkor — egy-két szál ember ékes körmondatai, erőltetett szócsatája, kormönfont udvariaskodása, habozása s leírások töltik be a színt». — «A mi erkölceink» — mondja ugyanott — «inkább

a germánnal rokonok.»¹ Ekkor még Haraszti német ízléssel a *Hamburgische Dramaturgie* hadjárata a francia dráma ellen nagy mohósággal olvasta. De később mindinkább elmélyedt a francia szellem ismeretébe s mindjobban méltányolta Gyulai Pál tanulmányát, mely megvédte a francia klasszikus tragédiát a német kritika egyoldalúsága ellen.² Mindamellett Haraszti nem fogadta el az általa különben nagyrabecsült francia kritikusoknak azt a felfogását, hogy Corneille és Racine teremtették meg az igazi újkori tragédiát. Tekintélyük nem rendfítette meg azt a meggyőződését, hogy ez a dicsőség Shakespeare-t illeti.

A nagy francia tragikusok színpadján a szenvedélyek a szereplők beszédéből nem törnek ki mindig elemi erővel, nem ritkán inkább a szenvedélyekről értekeznek a szereplők kiélezett fordulatokkal. De a nyelvnek és verselésnek pompája, mely a hatalmas francia királyok udvarának fényére emlékeztet, a lélektani elemzések finomsága s ereje, a drámai fejlesztés élénksége s különösen Corneille tragédiáiban az indulat és kötelesség tusáinak fenköltése oly sajátosságai a francia klasszikus tragédiának, melyek a magyar esztétikai ízlés fejlesztésének is javára válnak, noha nincsenek ellátva a német jóváhagyás bélyegével. Haraszti igen behatóan, szeretettel s éles kritikával jellemzi Corneille-t és előzőit. Nagy irodalmat használ, de uralkodik a nagy anyagon, nem merül el benne. A nagy tragédiák elemzései s különösen a *Polyeucte*-é gazdagok finom észrevételekben.

Még a Corneille-monográfia megjelenése előtt írta meg Haraszti a francia irodalom történetét az *Egyetemes Irodalomtörténet* számára (1904). Kezdi a francia nyelv megalakulásán és végigkíséri a remekművekben és világraszóló hatásokban gazdag fejlődést egészen a XX. századig. Az egész munka Haraszti szavai szerint «az első oly speciális francia irodalomtörténet, melyet magyar író magyar közönség számára megkísérelt.» Ugyancsak ő írja, magát sem kímélve, hogy «az irodalomtörténet írásánál nem igen kerülhető el teljesen

¹ Nagyváradai főreáliskola Értesítője. 1884/5.

² *Dramaturgiai tanulmányok* II. 291. l.

mindenben bizonyos mérvű önállólanság).¹ Szerény önvalomás. Mi azonban hozzátehetjük, hogy Haraszti irodalomtörténete érdekes és tanulságos olvasmány. Egyes arcképvázlatok, mint Villoné, Montaigne-é, Chénier-é s több másé, lekötik a figyelmet.

Harasztnak vannak oly munkái is, melyeket nem csupán kivonatban terjesztett a francia közönség elé, hanem egész terjedelmükben a saját fordításában. Ezek közt időrendben az első a *La Poésie d'André Chénier* (Paris, 1892).

E munka kéziratáról Edmond Scherer, kit Haraszti nem ok nélkül nevezett a mult század vége felé a mai Sainte-Beuve-nek, ezt írta a szerzőnek: «Csodálom az Ön tanultságát. Nem hiszem, hogy volna most Franciaországban kritikus, ki ily alaposan ismerné az európai irodalmakat, sőt még a mi XVIII. századi irodalmunkat is. Azok a vonatkozások, melyeket Ön Chénier és kortársai közt megállapít s egyáltalán az a mód, ahogy Ön a költőt irodalmi környezetébe helyezi, oly természetűek, hogy jelentékenyen előmozdítják Chénier műveinek kritikáját. Óhajtandó, hogy munkáját a mi közönségünk is ismerje.»

Scherer óhaja teljesült. Haraszti könyve időrendben az első francia nyelvű monográfia arról a költőről, aki alig «ízlelte még az élet lakomáját», midőn a rémuralom vérebei a guillotine alá hurcolták. «Száz éve», — írja Brunetière 1898-ban — «hogy vitatkoznak arról, vajjon Chénier-ben az utolsó klaszszikust vagy az első romantikust kell-e látnunk». E vitához Haraszti könyve jelentékeny megfigyeléseket szolgáltat. Faguët írja Haraszti könyvéről: «Oly lelkiismeretes munkával van megírva, hogy megszégyenítően hat reánk. Egészen új világot vet több pontra, egészen új szempontokból tűnteti fel költőnket.» Brunetière irodalomtörténeti kézikönyvében, a Chénier-t tárgyaló szakaszban a források közt Haraszti könyvét is említi.² 1908-ban Haraszti kiadta Jean de Sche-

¹ *Budapesti Szemle* 1905. CXXIII. 45., 54. ll.

² Haraszti: *André Chénier költészete*. Akad. Értekezések. I. oszt. XV. k. II. sz. Előszó. Brunetière: *Études Critiques Sixième Série*. Paris 1905. és *Manuel de l'Histoire de la littérature française* III. 367. Faguët kritikája: *Revue politique et littéraire* 1892.

landre-nak, a Corneille előtt élt francia írónak, *Tyr et Sidon* című tragédiáját. A kiadáshoz írt Bevezetésben megállapítja Schelandre irodalomtörténeti jelentőségét. Raymond Toinet írja, hogy Haraszti Bevezetése «mintája az egyszerű, józan és elfogulatlan kritikának.» Haraszti — úgymond Toinet — valósággal fölfedezte Schelandre-t, ki addig csak ködfolt volt, most csillaggá lett. Eckhardt Sándor ezt a Schelandre-kiadást Haraszti legjobb művének nevezi, melyet tisztelettel emlegetnek a külföldön.¹

Az ilyen elismerés továbbra is ösztönözte Harasztit arra, hogy francia nyelven közöljön tanulmányokat. Figyelme a mult század végén egy színházi esemény felé fordult. 1897. december 28-án játszották először a Porte Saint-Martin színházban Rostand *Cyrano de Bergerac*-ját. Rostand neve már ismeretes volt akkor, de a *Cyrano* előadása után kritika és közönség ünnepelték a költőt mint új, ragyogó csillagot a francia költészet egén. Írt azután is nagyhatású drámákat, de *Cyrano*-ja, a kérkedő vitézség, az önfeláldozó hűség és szellemi kiválóság személyesítője mélyebben hatott franciákra és idege-
nekre egyaránt, semmint Napoleon fiának szomorú története, vagy a *Chanteclair* szatirikus költői játéka. Haraszti nagy kedvvel, a kritikai irodalom felhasználásával s az esztétikai értékek iránt kifejtett érzékével kimutatja, hogy Rostand költészetében a költői dikció ereje által mily hatásosan egyesülnek romantikus motívumok, corneillei hagyományok és melodramai hajlamok.

Rostandról írt könyvét,² valamint La Fontaine-ről szóló utolsó monografiáját a francia kritika méltánylással fogadta. La Fontaine-ről írni, idegennek merész vállalkozás. Az idegenek, mondják a francia írók, nem bírják átérezni, hogy mit szeretünk és csodálunk La Fontaine-ben. Macaulay kicsinyeskedőnek nevezte a nagy meseköltőt. Haraszti azt hitte, hogy ha La Fontaine nyelvének minden finomságát nem is bírja kiérezni, meg bírja érteni mégis elbeszélő és alakító művé-

¹ Eckhardt Sándor id. nekrológja *Egy. Phil. Közlöny* 1921.

² *Edmond Rostand par Jules Haraszti*, Paris 1913. (Magyarul is megjelent.)

szetét. De mivel századok óta annyit magyarázták és dicsőítették La Fontaine-t, Haraszti nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha a gyakran lerajzoltnak egészen új arcképét kívánná bemutatni a francia közönségnek. Ezért nevezi könyvét *Tallózásnak La Fontaine körül*.¹

Munkájának tartalma azonban inkább aratás, mint tallózás. Haraszti alaposan fejtegeti La Fontaine művészetének elvét és módjait. Ismerteti gondolatait, elégiai költészetét, lélektani és festői tehetségét. Vizsgálja mindenfelől s kijelöli kiváló helyét a francia irodalom fejlődésében. Vizsgálataira Lancaster, a baltimorei egyetem tanára, felhívta a szaktudósok figyelmét, mikor a *Modern Language Notes* nevű folyóiratában mutatóványt közölt a magyar tudósnak akkor még kiadatlan kötetéből.

Harasztinak többször volt része a külföldi irodalom elismerésében, ellenben a magyar irodalmi közvélemény némi mélyen a visszavonultán élő s az elismerést csak munkája értékétől váró tudóst nem mindig kímélte. Harasztit a jóindulat hiányának hideg közömbössége, vagy éppen fitymálása bántották ugyan, de egy percig sem zavarták fáradhatatlan munkakedvét. Nem csupán önálló köteteket írt, hanem tudós értekezéseket, essay-eket, könyvbírálatokat, továbbá elbeszéléseket fordított franciából és spanyolból.

A fordítások közül kiemeljük a spanyol Alarconnak *Háromszögű kalapját*, e színekben és leleményben gazdag remekművet, továbbá Gobineau *Turkomán Háborúját*. Gobineau azt a mély szakadékot, mely a keleti népek erkölcsi elvekkkel pompázó szavait tetteik valódi rugóitól elválasztja, kitűnően ábrázolja. Haraszti essay-i közül a legjobbak félig ismeretközlő, félig elmélkedő munkák, aminőket az angol szemlék szeretnek közölni. Ilyenek például a *Tristan és Iseult*, vagy a *Regényes lapok az életből* (Mme de Staëlről), vagy a *Főúri élet Versaillesban* (St Simon *Mémoires*jairól) című essayk.²

Mindezek a kisebb-nagyobb eredeti vagy fordított művek

¹ *En glanant chez La Fontaine*. Paris 1922.

² *Budapesti Szemle* 1902., 1892., 1901.

nemcsak belső becsük miatt értékesek. Nagyrészüket Gyulai Pál kérte el Harasztitól a *Budapesti Szemle* számára.

Haraszi a mult század hetvenes éveinek vége felé a budapesti egyetemen számos ifjú tanulótársával együtt lelkesedéssel hallgatta Toldy Ferenc utódjának, Gyulai Pálnak első irodalomtörténeti előadásait. Huszonkét éves korában Gyulai prózai munkáiról azt írta, hogy azok «az induktív, a történelmi kritika igazi virágai.»¹ Boldog örömmel csatlakozott tehát a szeretett szerkesztő munkatársaihoz, annál is inkább, mert teljesen átértékelte a *Budapesti Szemle* jelentőségét. Ezt a jelentőséget Gyulai Pál egy Imre Sándorhoz írt levelében 1894 őszén így ismerteti: «Ha tudná Ön, hogy mily nehezen, mennyi hajszolással szerkesztünk. Föl is hagynék a szerkesztéssel, de az tartóztat: hogy legyen egy oly folyóirat, ahol olyakat is lehessen elmondani, amiket más magyar folyóirat vagy lap fel nem vesz. Ez a főoka, hogy ragaszkodom még a *Budapesti Szemlé*hez, bár kevés író van, aki tudna vagy akarna támogatni.»²

Ez volt a *Budapesti Szemle* jelentősége. Gyakran harcolt elhagyatva tévelygések és veszedelmes áramlatok ellen. Gyulai azt hitte, hogy nagyon is sokan hasonlítanak nálunk s másutt is Panurge juhainhoz, melyek a vízbe ugrálnak ész nélkül, ha látják, hogy a kolompós is oda ugrott. Több bölcseséget talált Cicerónak e mondásában: «Ha néha valami nem is rútt, mégis rúttá lesz, mikor a nagy sokaság dicséri.»³ Amióta Gyulai elnémult, fájdalmasan érezzük lelki járványok idején, hogy a tisztítótűz, mely az ő küzdelmeiből a magyar közélet felé áradott, elhamvadt a fellobbanás reménye nélkül. Gyulai magára vállalta a népszerűtlenséggel járó gyűlölséget s igen hálás volt azok iránt, akik a harc gyülekezőhelyének, az ő *Szemléjének* fenntartásában támogatták. Harasztit nagyon szerette, mivel tőle mindig kapott tartalmas könyvbírálatot, érdekes essayt, vagy szép beszélyfordítást. Hálás

¹ *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1880.

² *Irodalomtörténeti Közlemények* 1938. 355. 1. Papp Ferenc kiadása.

³ «Ego hoc iudico, si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, quum id et a multitudine laudetur.» *De Finibus* II. 13.

volt Haraszti igen művelt és finom ízlésű neje, Récsy Jolán iránt is, ki szépen fordított franciából szépirodalmi műveket. Gyulai halálának első évfordulóján Haraszti jellemezte a nagy szerkesztő módszereit oly meleg szeretettel, oly igazán átértézt kegyelettel, hogy megemlékezését lehetetlen megindulás nélkül olvasnunk.¹

Midőn *La Fontaine*-t, utolsó munkáját írta, már gyötörték halálos betegségének tünetei. Elmondhatta volna, amit Ranke mondott utolsó munkáját írva: *Inter tormenta scripsi*. A testi kínokat érzékeny lelkét lesújtó csapások is élesítették. Megérte Trianont s a vörös uralmat. A tanácsköztársaság urai őt is elbocsátották hivatalából, jól tudva azt, hogy tanítása nem felel meg a kommunista rendszer kívánalmainak. Legifjabb, igen tehetséges fia, aki beteg létére is katonai szolgálatra jelentkezett, ágynak dőlt s épp akkor haldokolt, midőn az 1919. június 23-i ellenforradalom ágyúi megdőrdültek, hiú reményeket ébresztve a 26 éves ifjú sorsán bánkódó szülők lelkében. Haraszti *La Fontaine*-jét, mely csak halála után jelent meg gyermekeinek gondozásában, elköltözött fiának ajánlotta. A róla szóló *In Memoriam*-ból az apai fájdalom elfojtott sikoltását véljük hallani.

Két év mulva, 1921. július 15-én, az apa is követte fiát. Utólszor csillant fel szemében az öröm, midőn halálos ágyán javíthatta *La Fontaine*-jének az amerikai folyóiratban megjelent fejezetét. És így utolsó derűs pillanata odakapcsolódott egész élete tartalmához. Neki a jól végzett munka tudata volt egész életének mindent összefoglaló öröme. És ez a tudat nem volt csalódás. Hálára kötelezte középiskolai és egyetemi tanítványait, gazdagította a magyar irodalomtörténetet adatokkal s eredeti szempontokkal, hű és kedvelt munkatársa volt Gyulai Pálnak, megalapította a magyar romanisztikát és munkáival mesze földön gyarapította a magyar név becsületét. Ez érdemek kiragadják Haraszti Gyula nevét a feledés homályából és körülfonják a kegyeletes emlékezés nem hervadó koszorújával.

¹ *Budapesti Szemle* 1910. 191. l.

HARASZTI GYULA IRODALMI MUNKÁSSÁGA.

Bibliográfiai vázlat.

Összeállította: Kozocsa Sándor.

Önállóan megjelent munkák:

1879.

1. *Költészetünk új népies iránya.* 96 l.

1880.

2. *Csokonai élete.* Nemzeti Könyvtár, 14. 362 l.

1882.

3. *Madách Imre költészetének jellemzése.*

1886.

4. *A francia költészet ismertetése.* VIII, 246 l.
5. *A naturalista regényről.* XVII, 410 l.

1890.

6. *André Chénier költészete.* Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XV. 2. 162 l.

1891.

7. *Goethe Iphigeniája.* Jegyzetekkel ellátta: —. 102 l.

1892.

8. *Kis francia nyelvtan.* 132 l.
9. *Kis német nyelvtan.* 144 l.
10. *La poésie d'André Chénier.* Paris.

1897.

11. *Molière élete és művei.* 1—2. kötet. 330, 483 l.

1900.

12. *A francia lyrai költészet fejlődése.* 196 l.

1904.

13. *Duse Eleonora.* Olesó Könyvtár, 1362. 50 l.
14. *Histoire de la littérature française.* Histoire universelle des littératures. 205—486. l.
15. *A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség.* Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. 2. 62 l.

1905.

16. *A francia irodalom története.* Heinrich Gusztáv: Egyetemes Irodalomtörténet. IV. kötet. 203—286. l. Önállóan is: 86 l.

1906.

17. *Corneille és kora.* XII. 571. l.

1908.

18. *Jean de Schélandre. Tyr et Sidon.* Paris.

1912.

19. *Arany János.* Modern Könyvtár, 123/125. 118 l.
20. *Madách Imre.* Modern Könyvtár, 128. 51 l.
21. *Edmond Rostand.* Népszerű Főiskolai Könyvtár, 6. 255 l.

1913.

22. *Edmond Rostand.* Paris.

1919.

23. *Graphie et prononciation en France au moyen-âge.* Paris. 48 l.

1920.

24. *Hogyan írtak és beszéltek a régi franciák?* Olcsó Könyvtár, 1918/1922. 48 l.

1922.

25. *En Glanant chez La Fontaine.* Paris.

Litografált egyetemi előadások:**1904.**

26. *Az irodalomtörténetírás módszereiről.*
27. *A XVIII. század népies költői.*

1905.

28. *Csokonai Vitéz Mihály élete és költészete.*
29. *Arany János epikai költészete.*

Tanulmányok:**1876.**

30. *Költészetünk története.* A nagybecskereki piarista algimnázium Tudósítványa.
31. *A magyar népköltészet Délmagyarországon.* Figyelő.
32. *Népköltészeti közlemények.* Figyelő.
33. *Újabb néprománcvázlatok.* Hölgyfutár.
34. *A királyfi románc.* Figyelő.

1877.

35. *Magyar mithológiai apróságok*: Garabonciás diák, Lúdvérc,
Tüzes ember. *Ellenőr.* 246, 264. sz.
36. *Kármán József*. Figyelő.
37. *A debreceni kör költészete*. Figyelő.

1878.

38. *A népszínmű mai álláspontja*. *Ellenőr.* 334. sz.
39. *Zrínyi Miklós*. Havi Szemle.

1879.

40. *Költészetünk a XVIII. században*. Havi Szemle.
41. *Obernyik Károly*. *Nemzeti Hírlap.* 126. sz.

1880.

42. *Eszmék az irodalomtörténetírásról*. Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 44 l.

1881.

43. *Arany János elbeszélő költészete*. Magyar Szemle.
44. *Arany János és a külföld*. *Pesti Napló.* 91. sz.
45. *A comédiokról*. *Pesti Napló* 150. sz.

1885.

46. *Csokonaimhoz*. Figyelő.
47. *A francia klasszikusok tanításáról*. A nagyváradai főreáliskola
értesítője.
48. *A reáliskolai francia nyelvi oktatások*. Országos Középiszkolai
Tanáregyesület Közlönye.

1888.

49. *Csokonai és Kotzebue*. Egyetemes Philologiai Közlöny. 733. l.
50. *Goethe Iphigeniájának olvastatásához*. A kassai főreáliskola
értesítője.
51. *Ohnét György*. Budapesti Szemle.
52. *Sand György*. Budapesti Szemle.
53. *Thackeray*. Budapesti Szemle.

1889.

54. *Petőfi Coriolánja*. Egyetemes Philologiai Közlöny. 666. l.
55. *Tennyson*. Budapesti Szemle.

1890.

56. *Augier Emil*. Budapesti Szemle.

1891.

57. *Echegaray*. Budapesti Szemle.
58. *Faguet Emil*. Budapesti Szemle.

59. *Psychiatria a kritikában.* Egyetemes Philologiai Közöny. 737. l.
 60. *A renaissancekori francia színpad.* Egyetemes Philologiai Közöny. 287. l.
 61. *Újabb nézetek a francia irodalomról.* Budapesti Szemle.

1892.

62. *Bevezetés a francia tragédia történetébe.* Budapesti Szemle.
 63. *Egy Racine-monographia.* Budapesti Szemle.
 64. *Regényes lapok az életről.* Budapesti Szemle.

1893.

65. *Byron Don Juanja magyarul.* Budapesti Szemle.

1894.

66. *Duse Eleonora.* Budapesti Szemle.
 67. *Adrienne Lecouvreur.* Hazánk.
 68. *Molière életrajzának irodalma.* Budapesti Szemle.
 69. *Új francia líra.* Hazánk.

1895.

70. *Molière gyermek és ifjúkora.* Budapesti Szemle.

1896.

71. *Csokonai Vitéz Mihály.* Beöthy-Badics: Képes Magyar Irodalomtörténet. I.
 72. *A kritikai módszerek.* Budapesti Szemle. 85. kötet. 295. l.

1897.

73. *Musset és Sand szerelme.* Budapesti Szemle. 89. kötet. 209. l.

1899.

74. *Újabb Molière-fordítások.* Budapesti Szemle. 98. kötet. 475. l.

1900.

75. *Nyílt levél a szerkesztőhöz.* Budapesti Szemle. 102. kötet. 154. l.
 76. *A Parnassusi költők Franciaországban.* Budapesti Szemle. 101. kötet. 25. l.

1901.

77. *Egy új francia regény.* Budapesti Szemle. 107. kötet. 460. l.
 78. *Főúri élet Versaillesben.* Budapesti Szemle. 105. kötet. 206, 364. l.

1902.

79. *Trisztán és Izold.* Budapesti Szemle. 110. kötet. 161., 356. l.
 80. *Bevezetés Molière Remekéhez.* Remekírók Képes Könyvtára. 1902/1908.

1903.

81. *A francia történetírás a középkorban.* Budapesti Szemle. 114. kötet. 410. l.

1904.

82. *Arcképek a XVII. század francia irodalmából.* Budapesti Szemle. 119. kötet. 233. l.
83. *Újabb észrevételek Theisz szótárához.* Egyetemes Philologiai Közlöny. 477. l.

1905.

84. *Csokonai százados ünnepén.* Egyetemes Philologiai Közlöny. 353. l.
85. *Megjegyzések Morvay Győző bírálatára.* Egyetemes Philologiai Közlöny. 439. l.
86. *Tanulságok az irodalomtörténetírás köréből.* Budapesti Szemle. 121. kötet. 321. l., 122. kötet. 32. l.

1906.

87. *Polyeucte.* Budapesti Szemle. 127. kötet. 63. l.

1907.

88. *Voltaire.* Budapesti Szemle. 131. kötet. 129. l.

1909.

89. *Adalékok a francia színiköltészet történetéhez.* Budapesti Szemle. 139. kötet. 161. l.

1910.

90. *Emlékezés Petelei Istvánra.* Budapesti Szemle. 141. kötet. 227. l.
91. *Gyulai Pál emlékének.* Budapesti Szemle. 144. kötet. 191. l.

1911.

92. *Maeterlinck A kék madárjáról.* Budapesti Szemle. 146. kötet. 149. l.
93. *Marie Lenéru.* Budapesti Szemle. 146. kötet. 304. l.
94. *Rostand élete és lírai költeményei.* Budapesti Szemle. 147. kötet. 177. l.

1912.

95. *Az «Inveni portum» még egy változata.* Egyetemes Philologiai Közlöny. 255. l.
96. *Rostand mesterei a drámaírásban.* Budapesti Szemle. 148. kötet. 216. l.
97. *Rostand nejeének és fiának közös színdarabja.* Budapesti Szemle. 152. kötet. 315. l.
98. *Shakespeare-thémák Shakespeare-korabeli francia drámaíróknál.* Budapesti Szemle. 152. kötet. 24. l.

1913.

99. *Musset egy költeményének forrása.* Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 721. 1.

1916.

100. *Szögyén Jolán Louise Labéja.* Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 396. 1.

1918.

101. *Egy XVI. századi francia író.* Budapesti Szemle. 173. kötet.
311. 1.
102. *Hogyan írtak és beszéltek a régi franciák?* Budapesti Szemle.
175. kötet. 196. 1.

Bírálatok:

1880.

103. *Cartault: Taine Hyppolitról.* Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 459. 1.
104. *Grecs József: Gyöngyösi István.* Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 357. 1.
105. *Schlatterer Alfréd: Gróf Zrínyi Miklós írása.* Egyetemes Philo-
logiai Köz-
löny. 355. 1.

1881.

106. *Petelei István: Keresztek.* Pesti Napló. 357. sz.

1882.

107. *Bánóczi József: Kisfaludy Károly és munkái.* Kolozsvári
Köz-
löny. 46. sz.
108. *Csiky Gergely: Cifra nyomorúság.* Kolozsvári Köz-
löny. 3. sz.
109. *Győry Vilmos: Svéd költőkből.* Kolozsvári Köz-
löny. 48. sz.
110. *Szász Béla: Költemények.* Kolozsvári Köz-
löny. 239. sz.

1890.

111. *Gerecz Károly: Villon.* Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 621. 1.

1891.

112. *Brunetière: La folie de J. J. Rousseau.* Egyetemes Philologiai
Köz-
löny. 753. 1.
113. *Brunetière: L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature.*
Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 25. 1.
114. *Larroumet: La comédie de Molière.* Egyetemes Philologiai
Köz-
löny. 744. 1.
115. *Richter László: Chateaubriand.* Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 452. 1.
116. *Rigal: Alexandre Hardy et le théâtre français à la fin du XVI.
siècle.* Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 288. 1.
117. *Thor Sundby: Pascal.* Egyetemes Philologiai Köz-
löny. 738. 1.

1892.

118. *Péterfy Jenő: Shakespeare Macbeth.* Egyetemes Philologiai Közlöny. 514. l.

1898.

119. *Saintsbury György: A francia irodalom története.* Budapesti Szemle. 93. kötet. 292. l.

1900.

120. *Darmesteter-Hatzfeld-Thomas: Dictionnaire général de la langue française.* Budapesti Szemle. 109. kötet. 306. l.

1903.

121. *Huszár, Guillaume: Corneille.* Budapesti Szemle. 114. kötet. 129. l.

1904.

122. *Theisz Gyula: Francia-magyar szótár.* Budapesti Szemle. 117. kötet. 381. l.

1905.

123. *Szigetvári Iván: A komikum elmélete.* Budapesti Szemle. 121. kötet. 305. l.

Fordítások:**1879.**

124. *Cameron: Episod a mexikói háborúból.* Olcsó Könyvtár, 78.

1882.

125. *Augier-Sandeau: Poirier úr veje.* Olcsó Könyvtár, 146.

1888.

126. *Quida: Egy orgonaág.* Olcsó Könyvtár, 237.

1894.

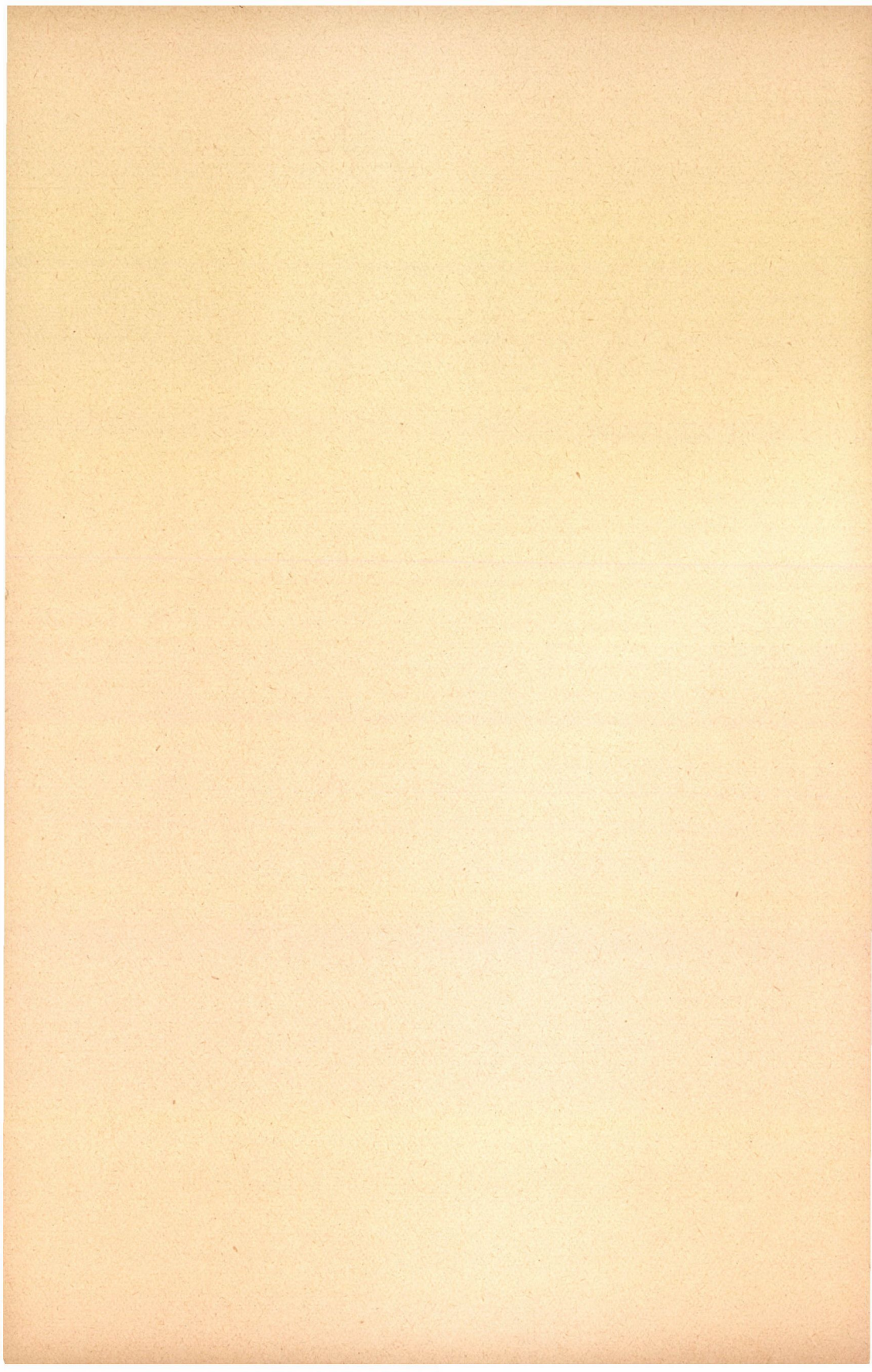
127. *Alarcon: Háromszögletű kalap.* Olcsó Könyvtár, 336.

1898.

128. *Faguet: A XVIII. század.*

1910.

129. *Hugo: Nyomorultak.* Klasszikus Regénytár. Salgó Ernő fordítása, Haraszti Gyula bevezető tanulmányával.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.